

СЛОВОРЕД НА ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИТЕ ПОЯСНЕНИЯ ЗА ВРЕМЕ И ЗА МЯСТО И ПОСОКА В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

Станислава Теофилова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Предложеният текст разглежда словоредните особености на обстоятелствените пояснения за време и за място и посока на две равнища – от гледна точка на формалната и на информационната структура на изказването. Статистически се доказва високата честотност на визираните два вида обстоятелства в българската разговорна реч.

Ключови думи: обстоятелствено пояснение за време, обстоятелствено пояснение за място и посока, формален словоред, информационна структура

The paper deals with the word order specificities of adverbial modifiers of time and of place and direction on two levels: from the perspective of the formal as well as of the information loaded word order of the Bulgarian oral speech. The high frequency of the two types of adverbial modifiers in the Bulgarian oral speech is statistically proven.

Keywords: adverbial modifiers of time, adverbial modifiers of place and direction, formal word order, information structure

Във фокуса на предложената работа са *простите съобщителни изказвания в разговорната реч, включващи обстоятелствено пояснение за време или за място и посока*¹. Конкретната цел на настоящото изследване е да коментира словоредата на тези два вида обстоятелствени пояснения и да потърси възможно обяснение за високата им фреквентност в българската разговорна реч. Необходимо е да се уточни, че тук е възприета формулировката на Р. Ницолова за изказването като „основната речева единица – изречението, произнесено в определена речева ситуация и в определен контекст с определена комуникативна цел“ (Ницолова 1984: 25). Въпреки съзнанието за същността на изказването като дискурсивна и прагматична категория, в настоящия текст при обсъждането на словоредните въпроси визирият термин ще се използва като синоним на изречение, за да може да се наблегне на това, че обект на внимание са

¹ Изказванията, съдържащи комбинация от обстоятелствени пояснения (различни или еднакви по вид), са разгледани в друга разработка (под печат).

изреченските структури, ексцерпирани от реални речеви ситуации, т.е. „произнесените изречения“. Примерите са събрани чрез аудиозаписи² на речта на хора със средно или висше образование, които в неофициална обстановка, съвсем непринудено и спонтанно, общуват със свои близки (семейство, приятели, съседи и т.н.). С други думи конструкциите са извлечени от т.нар. неофициална разговорна реч, т.е. тук се прави разграничение между разговорна и устна реч.

Словоредните особености на обстоятелствените пояснения за място и посока и за време в рамките на книжовния език са формулирани от Е. Георгиева в нейната монография „Словоред на простото изречение в българския книжовен език“ (Георгиева 1974: 48 – 49; 49 – 50). Авторката пояснява, че появата на обстоятелственото пояснение за място е комуникативно обусловена, като основната позиция на това обстоятелство е „контактността спрямо глагола, която в зависимост от контекстовите условия може да бъде контактна постпозиция или контактна препозиция“ (Георгиева 1974: 49). Обстоятелственото пояснение за време, от друга страна, е най-самостоятелното и независимо глаголно пояснение, за което категорично важи положението, че „влиза в състава на изречението в контекстови условия и се отнася не само към глагола, а в по-голяма степен към цялото изречение“ (Георгиева 1974: 49 – 50). Поради това Е. Георгиева посочва като негово нормативно място препозицията (най-често абсолютната изреченска препозиция).

Съвременен труд, предлагащ нов поглед към проблематиката на времето, е изследването на Ив. Савова „Текст и време“ (Савова 2007). В предложението от авторката анализ на текстовото проявление на темпоралността е отделено място за синтактичната характеристика на темпоралните пояснения³, които като изграждащи компоненти в пределите на изречението функционират като обстоятелствени пояснения. Във връзка със словоредната характеристика на изразите за време изследователката фокусира вниманието си основно върху „глаголно свързаните изрази, чиято употреба е силно контекстово обусловена, което и определя по-свободния им словоред в изречението“ (Савова 2007: 229). Ив. Савова обяснява разположението на темпоралните изрази в началото на изречението с „текстовите условия – с участието на времевите обстоятелства в глобалната темпорална организация на цялостния речев продукт. (...)“

² По метода на т.нар. скрит микрофон, т.е. без предварителното знание на участниците в общуването.

³ Темпоралните пояснения са дефинирани от Ив. Савова като „наречия и наречни съчетания (тип *вчера, малко по-късно*), именни и предложно-именни групи (*тази година, след Коледа, към два часа по обед*), които се появяват на различни места в текстовата повърхнина и изразяват темпорални характеристики и връзки на елементи от текстовия свят“ (Савова 2007: 216).

Натоварването с вторична, текстосвързваща функция се изтъква като характеристика въобще на началноизреченските ситуативни обстоятелства (Лейко 1980), но е особено присъщо за темпоралните. Началната позиция е най-удобна за осъществяването на трансфрастични текстови връзки и за постъпателното структуриране на текстовото време“ (Савова 2007: 229). Цитираните наблюдения обогатяват и надграждат традиционното обяснение за факторите, обуславящи инициалната изреченска позиция на обстоятелствата за време⁴, и резонират с тенденцията към холистичен подход (от позицията на различните езикови равнища) към разглеждането на лингвистичните явления.

Постановките на теорията за актуалното членение на изречението (използвани напр. от Е. Георгиева в посочената по-горе монография) в наши дни намират приемственост в схващането за информационна структура на изказването, която оперира с термините *топик* и *фокус*⁵. Топикът представлява „онази негова част, за която се отнася пропозицията, актуализирана в изказването“ (Тишева 2005: 163), а с фокуса се маркира новата информация, но това не означава, „че фокусът не може да бъде нещо вече известно от предходния контекст, напр. името на някакъв литературен герой, за когото се говори в разказа или романа, но в рамките на изказването именно това име е най-значителната част от информацията, заради която авторът формулира изказването си на това място в текста“ (Ницолова 2001: 76). В лявата периферия на изказването в българския език (т.е. частта вляво от подлога при словоред S – P – O) е напълно възможно наличието на повече от един топик, докато позицията за фокуса е само една, тъй като е свързана с логическото ударение (по въпроса вж. Крапова, Karastaneva 2000).

Настоящото изследване се базира на материал от българската разговорна реч с обем около 3000 прости изказвания, от които 57,7% са съобщителни по цел на изказване⁶. Изследването представя успоредно и съотнася два пласта – формалния и комуникативно натоварения. Словоредът на обстоятелственото пояснение зависи най-

⁴ Например твърдението, че поясненията за време „характеризират не толкова самото действие, колкото свързването на признака с неговия носител, че изясняват външните обстоятелства, при които се реализира предикативното отношение и се създава изречението“ (Грамматика 1983: 276).

⁵ У нас – в изследванията на Й. Тишева и М. Джонова.

⁶ Тук е възприета формулировката на Р. Ницолова за *изказването* като „основната речева единица – изречението, произнесено в определена речева ситуация и в определен контекст с определена комуникативна цел“ (Ницолова 1984: 25). С термина *разговорна реч* се означава неофициалната, непринудена, спонтанна форма на устна комуникация между близки хора (семейство, приятели, съседи и т.н.) в условията на ежедневното общуване. Примерите са ексцерпирани от речта на хора със средно или висше образование.

вече от неговия вид (от гледна точка на формалната структура на изказването) и от степента на неговата комуникативната значимост (от позицията на информационната структура). При обсъждането на информационната структура на отделните изказвания контекстът е този, който играе ролята на обективен критерий за разпознаване на топика и фокуса. Там, където и той не е достатъчен дистинктивен белег, интонацията (респективно логическото ударение) е тази, която „разрешава“ съответния казус. С други думи словоредът, интонацията и контекстът действат в синхрон, когато трябва адекватно да се декодира информационната структура на изказването (вж. и Rudin 1991; Тишева 2014).

Анализът на данните показва, че общо 664 (38,4%) от всички 1730 съобщителни изказвания съдържат обстоятелствено пояснение (едно или повече). Тези 38,4% се приравняват към 100% и спрямо тях ще бъде отчитано съотношението между разглежданите словоредни варианти.

Словоредните реализации на обстоятелствените пояснения за място и посока и за време са обособени според критерия *място спрямо сказуемото*. Вътрешноизреченското свързване на коментираните обстоятелства със сказуемото е основно положение, затова критерият е обясним. В редките случаи, когато обстоятелствата са отнесени към дума с друга синтактична служба (напр. определение, обстоятелство), значение има разположението на опорния им елемент спрямо сказуемото. Такова е положението в примери като: *Четох за двама близнаци/ родени на Нова година*; *Остави колелото подпряно до стената на гаража*; *Разхождайки се напред-назад ме нерви и мен*; *Тоз тапет вече е неизползваем/ напръскан с боя на места*. Следователно позицията спрямо сказуемото се оказва универсален релевантен белег.

И така, в изказванията, съдържащи визираните два вида обстоятелство, са реализирани 3 възможни позиции на обстоятелственото пояснение: 1) обстоятелствено пояснение в *постпозиция* спрямо сказуемото; 2) обстоятелствено пояснение в *препозиция* спрямо сказуемото и 3) обстоятелствено пояснение в *интерпозиция* спрямо частите на сказуемото. Всяка от тези три групи ще бъде подплатена статистически с информация за процентното съотношение на регистрираните словоредни варианти, успоредно с което те ще бъдат коментирани и от гледна точка на информационната структура на изказването.

1. Словоред на обстоятелственото пояснение за време (39,6%) – статистиката показва, че сред съобщителните изказвания в ексцерпирания корпус почти всяко второ

обстоятелствено пояснение е за време. Този висок процент поставя коментираната разновидност на обстоятелството на първо място по честотност.

1.1. Обстоятелствено пояснение за време в *постпозиция* спрямо частите на сказуемото (9,7%) – постпозицията е на второ място по честота на поява сред изказванията, съдържащи обстоятелствено пояснение за време. От своя страна около шест пъти по-често срещана е контактната постпозиция в сравнение с дистантната (съотношението е 8,3% : 1,4%).

1.1.1. Контактна постпозиция (8,3%) – тук преобладават конструкциите, изградени от сказуемо и обстоятелствено пояснение, като наличието на подлог, допълнение или друга изреченска част е факултативно, напр.:

$(...) + P + D_v + (...) ^7$

[А – *И лятото лесно се перат дрехите*//] Б – *Изсъхва веднага* (F)//

[А – *Много закъсняхте/ бе! Що така?*] Б – *Ний щяхме да дойдем по-рано* (F)//

Тя трябва да е предупредена от дни (F)//

Аз ще дойда след малко при вас//

Влияние върху словоредната структура оказва и отношението *преходност* – *непреходност* на глагола сказуемо. За разлика от последния пример към модела по-горе (съдържащ факултативното непряко допълнение *при вас*), изказванията, които притежават следната словоредна структура (и съдържат преходен глагол), включват в обхвата си задължително допълнение (в случая – прекия обект *съобщение*):

$(...) + P + D_v + O + (...)$

Пусках вчера съобщение на Стефан//

Паралелно с посочените вече конструкции битуват изказвания с подлог, препозиционно допълнение клитика и обстоятелствено пояснение, образуващо фокусиран комплекс със сказуемото:

$(...) + O_{кл} + P + D_v$

Ний го видяхме вчера (F)//

Ний я слушахме 90-а година (F)//

Та ги искат за вечеря (F)//

⁷ Настоящата разработка с цел по-лесно осмисляне на примерите ще се придържа към следните символи за маркиране на частите на изказването: D_m – обстоятелствено пояснение за място и посока, D_v – обстоятелствено пояснение за време, P – сказуемо, S – подлог, O – допълнение (пряко или непряко), $O_{кл}$ – допълнение (пряко или непряко) във форма на местоименна клитика. Поставянето в кръгли скоби на който и да е синтактичен компонент е знак за неговата факултативност. $S /$ се означава всяка пауза вътре в самото изказване (необходима или ненужна), а $s //$ – абсолютният край на изказването. В $[\]$ е поставен контекстът; обстоятелствените пояснения в примерите са болдирани, а поясняваните елементи – подчертани. S F и T се маркират фокусът и топикът на изказването.

Когато в препозиция е допълнение съществително или субстантивирана част (но не и клитика), обикновено фокусът се прехвърля върху него, а обстоятелственото пояснение се причислява към групата на топика:

(...) + O + P + Д_в

'Щото триста долара (F) струваше на времето (T) //

Аз на реми (F) се хващам винаги (T) //

Изключение са примери с т.нар. удвоено допълнение, които потвърждават схващането, че „удвояването на допълнението е морфо-синтактичен маркер за топика в изказването“ (Тишева, Джонова 2004: 99). В тези случаи фокусирано остава да бъде обстоятелственото пояснение (самостоятелно или в комплекс със сказуемото), вж.:

(...) + (...) + P + Д_в

Христо го видях преди малко (F) //

(...) + P... + (...) + ...P + Д_в

Аз мнението си ще го кажа сега (F) //

И мен не ме е страх вече (F) //

Примерите показват, че обстоятелственото пояснение за време в контактна постпозиция може да се прояви и като фокус, и като топик на изказването. Когато е информационно изтъкната, второстепенната част се реализира като фокус 1) самостоятелно или 2) в комплекс със сказуемото, съответно: 1) [А – *Аз искам да я разходя из квартала и назад* //] Б – *Аз ще се разходя (T) **по-късно** (F)* и 2) [А – *Какво желаеш?* Б – *Да прелеем малко в това шиие* //] А – *Аз ще режа сега (F)*.

1.1.2. Дистантна постпозиция (1,3%) – дистантната позиция в повечето примери е предизвикана от „вклиняване“ най-често на допълнение (пряко или непряко) между сказуемото и обстоятелственото пояснение. Подлогът е факултативен. Отново и топик, и фокус са възможните прояви на ниво информационна структура, а моделът изглежда така:

(...) + P + (...) + Д_в

[А – *Тоз' моя мъж дали ще се сети да вземе нещо за почерпка?*] Б – *Може да купи нещо (T) **по-късно** (F) //*

[А – *Тоз' лимон ненарзания е за гостите/ дет' ги чакам отдавна* //] Б – *Те докат' дода-а-ат* //] Той *може да пусне корени (F) **дотогава** (T) //*

1.2. Обстоятелствено пояснение за време в *препозиция* спрямо частите на сказуемото (29,2%) – това е най-често употребяваният словореден модел⁸. Преобладаваща е контактната препозиция в съотношение 4 : 1 спрямо дистантната (23,5% : 5,7%).

1.2.1. Контактна препозиция (23,5%) – тук в голяма част от примерите обстоятелственото пояснение е самостоятелен фокус или пък част от комплексен фокус със сказуемото, напр.: [А – *Те подписаха ли се?* Б – *Да/ подписаха се//* **Веднага** (F) се подписаха (T); [*Здрасти/ лельо Донке!*] **Отдавна** не сме се виждали (F). Възможна проява на обстоятелственото пояснение е и включването му към топика, вж.: [А – *Скоро не е ли Антоновден?* Б – *Вдругиден//*] А – *Ти тогава* (T) имаше *рожден ден* (F). Реализирани са следните словоредни съчетания:

$D_v + P + (...)$

[А – *Следващата година пак сме там!*] Б – *Вале/ догодина* (T) ще правим *друго нещо* (F)//

Днес (T) говорих *с леля ти Мария* (F)//

Тогава (T) се получава *най така разговорната реч* (F)//

$(...) + D_v + P$

[А – *Вий играйте ли я?*] Б – *Аз никога* (F) не съм играла//

Вий сетне (F) вземахте// (телевизор)

[А – *Да не вземете да се карате сега!*] Б – *А/ не/ по-умния* **винаги** отстъпва (F)//

$(...) + D_v + P + (...) + P + (...)$

И аз (F) **от три дена** не мога да те намеря (T)//

$(...) + D_v + P$

С едно шише (F) **вечер** трябва да се претрива// (суджука)

1.2.2. Дистантна препозиция (5,7%) – в повечето случаи при тази позиция обстоятелственото пояснение за време е „изтласкано“ в абсолютното начало на изказването. Най-често ролята на „преграда“ между разглежданата второстепенна част

⁸ Препозицията (инициалната) на обстоятелственото пояснение съвпада с един от традиционните словоредни модели на изречението, установени от Е. Георгиева за книжовния език (Георгиева 1974: 50).

и сказуемото играе допълнение (пряко или непряко), включително и във формата на местоименна клитика, или подлог, вж. примерите по-долу:

$D_e + (...) + P + (...)$

Днес (T) две цигари (F) съм взела от Мима//

Друг път (T) ги даваш на тях (F)//

$(...) + D_e + (...) + P$

Таня вчера (T) от Мария (F) си взе//

$D_e + (...) + P$

След малко време (T) братчето ми заспало (F)//

И в един момент (T) вратата се отваря (F)//

От първата серия до последната (F) ги гледах//

$D_e + (...) + (...) + P$

И после (T) друг (F) ѝ купух//

$D_e + (...) + P + (...)$

И подир една година (T) им се родило моето братче Йордан//

Тази „канонична“ инициална позиция на обстоятелственото пояснение маркира топика в разгледаните примери, чиято информационна структура се движи също по „каноничното“ направление от топик към фокус.

1.3. Обстоятелствено пояснение за време в *интерпозиция* спрямо частите на сказуемото (0,7%) – този модел се среща в единични примери, съдържащи съставно глаголно / съставно именно сказуемо или сложна форма на простото глаголно сказуемо, тип

$(...) + P... + D_e + ...P$

Ний може и септември (F) да дойдем//

$(...) + (...) + P... + D_e + ...P$

Шопа му се взема оня ден (F) акъла (F)//

$(...) + P... + D_e + ...P$

Всички училища бяха тогава (T) такива (F)//

Примерите показват, че от гледна точка на информационната структура е възможно обстоятелственото пояснение да се реализира и като топик, и като фокус на изказването.

Може да се обобщи, че представителна за обстоятелственото пояснение за време е контактната препозиция. Тя е три пъти по-разпространена от втората по честотност контактна постпозиция. По отношение на информационната структура наблюденията сочат, че визираната второстепенна част се реализира като фокус самостоятелно или в комплекс със сказуемото; когато принадлежи към топика, тя не влиза в подобни съчетания, а си е самодостатъчна.

2. Словоред на обстоятелственото пояснение за място и посока (29,4%)

2.1. Обстоятелствено пояснение за място и посока в *постпозиция* спрямо частите на сказуемото (17%) – постпозицията на обстоятелственото пояснение за място и посока е доминираща словоредна проява, като два пъти по-разпространено е контактното положение спрямо сказуемото в сравнение с дистантното (11,8% : 5,2%).

2.1.1. Контактна постпозиция (11,8%) – при контактна постпозиция на обстоятелственото пояснение за място доминират следните два словоредни модела, които са равносилни по присъствие:

(...) + P + Д_м

Аз отивам на терасата (F)//

[А – Те колегите му всеки ще ходи някъде//] Б – А ние ще се събираме там (F)//

[А – На какво ще спят?] Б – Те ще спят (T) на спалнята (F)//

(...) + (...) + P + Д_м

Да/ и едно куче (F) имаше там (T)//

Баща му нищо (F) не му е оставил на село (T)//

Аз я срещнах по коридора (F)//

Той ги бил сложил в някакво пакетче (F)//

На трето място по представителност е моделът сказуемо – обстоятелствено пояснение за място с незадължителна поява на компонент след обстоятелството, тип

P + Д_м + (...)

[А – Синовете ми Ваньо и Данчо са много добре//] Б – Ходят на училище (F) те//

[А – Сега за тез' очила какво ти казаха?] Б – Трябва да се определи на
апарата (F)// (диоптъра)

И почваме да се разхождаме по главната (F)// (улица)

$P + (...) + P + D_m$

'Начи трябва го изплескаме ей тука (F)//

[А – Абе рекламираха ги тия вафли и по телевизията//] Б – Не съм ги виждал
(F) на реклама (T)//

В повечето случаи обстоятелственото пояснение за място и посока е част от фокусирано съчетание със сказуемото. Напълно възможна обаче е и появата му като топик на изказването, вж. [А – Е/ ти поне ще си студентка тук/ да не те мислят вашите/ че-е-е... виж с батко ти как луднаха направо// Б – Нещо не си доразбрала//] Няма да уча (F) в България (T).

2.1.2. Дистантна постпозиция (5,2%) – дистанцията най-често е породена от „вклинено“ допълнение (пряко или непряко) или подлог между сказуемото и обстоятелственото пояснение:

$P + (...) + D_m$

Няма никой на ксерокса//

Бяхме се запознали с едни журналисти във Варна//

Отиваме ние горе//

Чаках си ги долу в хижата//

Слагаш ги в една тенджерата//

$P + (...) + (...) + D_m$

Влизам аз с телефончето в дамската тоалетна//

$P + (...) + P + (...) + D_m$

Завира ми се месо в зъба//

2.2. Обстоятелствено пояснение за място и посока в препозиция спрямо частите на сказуемото (11,9%).

2.2.1. Контактна препозиция (8,8%) – примерите потвърждават наблюдението на Е. Георгиева, че „Контактната препозиция се появява тогава, когато в изречението глаголят предшествува подлога“ (Георгиева 1974: 49), напр. Тука (T) участва Джулиан Мур (F).

$D_m + P + (...)$

[Такава блъсканица/ такава чудо не бях виждала!] **В навалищата** (Т) не можеш да стигнеш (F) до него//

$D_m + P$

[А тъй/ тук да го похваля!] **У нас няма да чуе** (F)//

Покрай Пловдив (F) трябва да се мине//

На кокошките (F) отиват // (омекналите вафли)

На два часа от Варна (F) е (Т)//

$(...) + D_m + P$

Ем' и ний **във** долната **стая** (Т) сме//

Ний горе/ ний горе (F) отидохме//

Ний под сайванта (F) бяхме//

$D_m + P + (...) + P$

То там (Т) ще ѝ бъде наобратно (F)//

Препозицията на обстоятелственото пояснение за място и посока в преобладаващия брой примери е маркер за фокуса, макар да е възможен вариантът обстоятелството да изпълнява функцията на топик, напр. **В църквата** (Т) не влязохме (F) (вж. и някои от примерите по-горе).

2.2.2. Дистантна препозиция (3,1%) – тук отново допълнение или подлог влиза в ролята на преграда между обстоятелственото пояснение и сказуемото, напр.:

$(...) + D_m + (...) + P$

Аз от стаята (F) го виждах//

В зависимост от контекста и интонацията обстоятелственото пояснение за място функционира като топик или фокус на изказването, вж. [А – Гледам те снощи по двора в тъмницата// Б – Снощи?// А-а-а/ да//] **Навънка** (Т) аз гости (F) изпращах; [А – Пържолки на скара много обичаме// Ето ти идея за вечеря// Б – Ще видим//] **Аз във фурната** (F) ги правя.

$D_m + (...) + P$

Там (F) ги продават//

В селото (F) работата е по-тежка//

$(...) + D_m + (...) + P + (...) + P$

Аз на село (Т) косачката (F) трябваше да ти донеса//

2.3. обстоятелствено пояснение за място и посока в *интерпозиция* спрямо частите на сказуемото (0,5%) – тук отново интерпозиционната реализация е свързана с наличието на съставно (или усложнено) глаголно / съставно (или усложнено) именно сказуемо или сложна форма на простото глаголно сказуемо:

$P + D_m + (...) + P$

То трябва тука (F) нещо (Т) да имаш// (посочва главата си)

$P + D_m + P + (...)$

Може някъде из НУП-овете/ ПУП-овете да има нещо//

Обобщено казано, типична словоредна поява на обстоятелственото пояснение за място и посока е контактната постпозиция, следвана от препозицията (отново в непосредствена близост до сказуемото). На ниво информационна структура тук отново (както при обстоятелственото пояснение за време) принадлежността на обстоятелството за място към топика или фокуса се обуславя от спецификата на контекста и интонацията.

Ексерпираниите примери от разговорната реч доказват статистически, че с най-висока представителност за обстоятелственото пояснение за време е контактната препозиция (независимо дали е инициална за изказването или не), а за обстоятелственото пояснение за място и посока характерна е постпозицията в непосредствена близост до сказуемото. Беше проверена на нивото на частния случай (тоест върху словоредата на обстоятелствените пояснения за място и за време) идеята, че за словоредата на синтактичните компоненти в изказването водеща е информационната им натовареност, а не вписването им в граматичната представа за правилност. Необходимо е да се допълни, че освен комуникативната значимост на визираните видове обстоятелства, съществена роля върху техния словоред изпълняват контекстовите условия (респективно конситуацията) и, естествено, чисто субективният човешки фактор, който в процеса на продуциране на изказването го „облича“ в най-подходящата словоредна форма.

По-интересно в случая е да се потърси достоверно обяснение защо точно обстоятелствените пояснения за време и за място се срещат толкова често във всекидневното общуване. Защо е толкова важно за нас като участници в общуването да

конкретизираме времето или мястото на действието, на протичането на състоянието или приписването на признака? Това, че светът на човека е положен в пространствено-времеви измерения, е усетено, формулирано и тълкувано от различни гледни точки от философи, астрономи, физици, психолози и прочее различни изследователи още от древни дни. Според философа Е. Касирер „Всички мисловни и идеални връзки могат да бъдат схванати от езиковото съзнание едва посредством това, че езикът ги проектира в пространството и в него „аналогично“ ги отразява“ (Касирер 2000: 167). По този начин точното конкретизиране на положението на обектите и степента им на отдалеченост в пространството се превръща в изходна точка за езика, въз основа на която той изгражда обективната действителност и дефинира предметите. „Върху диференцирането на местата се основава диференцирането на съдържанията – на Аз, Ти и Той, от една страна, а от друга – на кръга от физически обекти“ (Касирер 2000: 169). Субектът може да се превърне в „носител“ на действието едва когато бъде детерминиран във времето и пространството. По думите на Касирер Аз-ът може да осъзнае промяната на своите собствени състояния само благодарение на това, че той ги отнася спрямо траещото, спрямо пространството и постоянното в него. А на промяната пък е присъщ признакът *темпоралност*, в самата семантика на думата се съдържа алюзията за време, за нещо непостоянно, изменчиво.

В разсъжденията си Е. Касирер се придържа към постулатите на общата *критика на познанието*, според която актът на пространственото полагане и на пространственото обособяване е неотменима предпоставка за акта на обективирането изобщо, за „отнасянето на представата към предмета“ (още у Касирер 2000: 169). Важен е актът на отделяне, който придава на обектите (в широк смисъл) формата на самостоятелно съществуване. В „определенията за място и за време“, т.е. в съответстващите им от синтактична гледна точка обстоятелствените пояснения, Касирер вижда „средство за все по-прецизното езиково изработване на категорията на „предмета“ (Касирер 2000: 170).

В друга публикация, посветена на словоредна комбинаторика от различни обстоятелствени пояснения⁹, вече беше доказано, че в разговорната реч съществува тенденция към формиране на словореден модел с две обстоятелствени пояснения, представени най-често от инициално обстоятелство за време и постпозитивно

⁹ Теофилова, Ст. Словоредна комбинаторика: „танцът“ на обстоятелствените пояснения в простото съобщително изказване (върху материал от разговорна реч). – В: Паисиеви четения на тема *Хуманитаристиката – традиции и перспективи* (10 – 11 ноември 2016 г.). Пловдив (под печат).

обстоятелство за място и посока. Този факт от своя страна препраща към идеята на Е. Касирер, че пространствено-времето обособяване на обективно съществуващото е тази форма на езика, чрез която той схваща и представя обкръжаващия го свят (Касирер 2000: 218).

„Пространството и времето са рамката, в която се побира цялата реалност“ (Касирер 2000: 69). Това прозрение на Касирер е формулирано преди близо век, но намира своя отзвук и потвърждение в статистическата обективност на изследвания корпус от българска разговорна реч. Честата употреба на обстоятелствени пояснения за време и за място може би е продукт на несъзнателния стремеж на човека да утвърди повторно себе си, да потвърди своята екзистенция, като посочи мястото си във времето и пространството и по този начин се *себедефинира*.

Библиография

- Георгиева 1974*: Георгиева, Е. Словоред на простото изречение в българския книжовен език. София: БАН, 1974.
- Граматика 1983*: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис. К. Попов (ред.). София: БАН, 1983.
- Касирер 2000*: Касирер, Е. Философия на символните форми. Т. 1. Езикът. Прев. (от нем.) Вл. Теохаров. София: Критика и хуманизъм, 2000.
- Ницолова 1984*: Ницолова Р. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София: Народна просвета, 1984.
- Ницолова 2001*: Ницолова, Р. За контрастния фокус с частици в българския език. – В: Съвременни синтактични теории. Помагало по синтаксис. Св. Коева и др. (съст.). Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001, 76–85.
- Савова 2007*: Савова, Ив. Текст и време. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007.
- Тишева, Джонова 2004*: Тишева, Й., М. Джонова. За някои словоредни модели за топикализация в разговорната реч. – В: Проблеми на българската разговорна реч. Кн. 7. // Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Филологически факултет. Том 34, кн. 2. Езикознание. П. Христов и кол. (ред.). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004.

- Тишева 2005*: Тишева, Й. За системата на общите въпроси в съвременния български език. – В: Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение. Р. Влахова и др. (ред.). София: СемаРШ, 2005, 160–182.
- Тишева 2013*: Тишева, Й. За разговорните маркери и устната комуникация. – В: Проблеми на устната комуникация. Кн. 9, II, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2013, 73–87.
- Тишева 2014*: Тишева, Й. Прагматика и устна реч. – В: Как говори съвременният българин. Т. 2. София: Фонд „Научни изследвания“, 2014.
- Лейко 1980*: Лейко, А. М. О связывающей роли ситуативных обстоятельств во фронтальной позиции в простом предложении (К проблеме связующих средств в тексте). – В: Семантико-стилистические исследования текста и предложения. Ленинград, 1980.
- Krapova, Karastaneva 2000*: Krapova, I., Ts. Karastaneva. On the Structure of the CP Field in Bulgarian. Dimitrova-Vulchanova, M. (ed.). Papers from Third Conference on FASSBL, Plovdiv, 1999, University of Trondheim Working Papers in Linguistics, 34, 67–84.
- Rudin 1991*: Rudin, C. Topic and Focus in Bulgarian. – Acta Linguistica Hungarica. Vol. 40 (3–4), 1991, 429–447.